

Een varifocale kijk op taalvariatie en taalcontact

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. FRANS HINSKENS

*inaugurele
rede*

INAUGURELE REDE
PROF. DR. FRANS HINSKENS

Taalverandering vindt zijn oorsprong vaak in de taal zelf, maar kan ook een gevolg zijn van langdurig intensief contact met een ander taalsysteem. In deze oratie betoogt Frans Hinskens dat taalverandering, wat de oorsprong ook is, alleen volledig doorzien kan worden met meer en minder afstand tot de talige

middelen in kwestie. Aandacht is daarbij geboden voor de sprekers, hun taalrepertoires en taalkeuzes, voor de opbouw en dynamiek van de taalgemeenschap en voor de positie van de taal ten opzichte van de andere taalsystemen in de samenleving.

Frans Hinskens (Ubach over Worms, 1956) is opgeleid aan de universiteiten van Utrecht en Amsterdam (UvA). Hij doceerde sociolinguïstiek en fonologie aan de Radboud Universiteit (indertijd: de Katholieke Universiteit Nijmegen), waar hij in januari 1993 zijn proefschrift verdedigde. In 1996-1997 was hij gastdocent aan het Department of Linguistics van de Ohio State University. Van 1998 tot 2002 was hij gewoon hoogleraar Nederlands aan de Universität Leipzig en van 2003 tot 2018 bijzonder hoogleraar Taalvariatie en Taalverandering aan de Vrije Universiteit. Sedert 2002 is hij senior onderzoeker variatielinguïstiek aan het Meertens Instituut (KNAW) en vanaf 2019 is hij tevens bijzonder hoogleraar Taalvariatie en Taalcontact aan de Radboud Universiteit. Tot zijn voornaamste onderzoeksinteresses behoren de diachrone ontwikkeling van klankverandering, etnolectische variatie en het spanningsveld tussen dialectologie, sociolinguïstiek en contactlinguïstiek enerzijds en de formele taaltheorie anderzijds.

EEN VARIFOCAL KIJK OP TAALVARIATIE EN TAALCONTACT

Een varifocale kijk op taalvariatie en taalcontact

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Taalvariatie en
Taalcontact aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit op vrijdag
14 februari 2020*

door prof. dr. Frans Hinskens

Opmaak en productie: Radboud Universiteit, Facilitair Bedrijf, Post & Print

Fotografie omslag: Suzan Zanders

Grafieken in de Figuren 1, 2, 3 en 4: Dr. Ing. Wilbert Heeringa, in Figuren 5 en 6:

Dr. Kevin de Coninck, in Figuur 8: Dr. Linda van Meel

© Prof. dr. Frans Hinskens, Nijmegen, 2020

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Inleidend. De voornaamste begrippen

Meneer de rector magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

In één van zijn vele gedaantes omschreef Hugo Brandt Corstius taalgebruik, en in het bijzonder spreken, als het op een oneigenlijke manier gebruik maken van organen die bedoeld zijn om te eten, te drinken en adem te halen. Wij gaan ons vandaag, behalve op deze secundaire functie van mond en neus, ook richten op onze ogen - het gezichtsorgaan. Het gezichtsorgaan heeft bij velen hulp nodig, meestal voor het ver zien, met het klimmen van de jaren vaak ook voor het nabij zien. Voor mensen die op geen enkele afstand nog scherp kunnen zien is er de varifocusbril. Vandaag wil ik samen met u een varifocusblik werpen op taal - meer in het bijzonder het vliedende aspect van taal: taalverandering. Taalverandering hangt samen met taalvariatie en soms met taalcontact. Eerst wat over deze noties.

Taalvariatie is wat Labov (1972:188) aanduidde als “*alternate ways of saying ‘the same’ thing*”.¹ Een voorbeeld uit het Nederlands:

- (1) zij vinden dat prima
hun vinden dat prima

Hun en *zij* worden de varianten genoemd; een variant is een specifieke realisatie van een taalvariabele. De taalvariabele is hier de onderwerpsvorm van het persoonlijk voornaamwoord derde persoon meervoud. In sommige gevallen is de variant typisch voor een bepaald dialect of een bepaalde groep dialecten; een voorbeeld is de zogenoemde ‘zachte g’ of, zoals mijn zoon Lennard het eens aanduidde, de ‘vage g’, die men voornamelijk bij Limburgers en Brabanders hoort. Een variëteit is een min of meer samenhangend taalsysteem, bijvoorbeeld een dialect of een stijlniveau met alle varianten die daarvoor typerend zijn. Het is tegelijkertijd ‘een verzameling van taalelementen met dezelfde maatschappelijke verbreiding’ (aldus Hagen 1990:35).

Taalvariatie is meestal taalverandering in actie, een fase in een proces van verandering. Met andere woorden, wat vandaag variatie is, blijkt morgen vaak een stap geweest te zijn in een proces van taalverandering. Zo was *u* als onderwerpsvorm, als in

- (2a) vindt u dat juist?

tot halverwege de negentiende eeuw even omstreden² als tegenwoordig het gebruik van *hun* in deze functie in bijvoorbeeld

(2b) hun vinden dat prima

Waar komen taalvariatie en taalverandering vandaan? Ze kunnen zowel een interne als een externe oorsprong hebben; in het tweede geval is er een ander taalsysteem in het spel. Er wordt geregeld geklaagd over het gebruik van Engelse woorden in het Nederlands, maar niemand lijkt zich meer te storen aan de grote hoeveelheden van oorsprong Franse leenwoorden in het moderne Nederlands. Ook de achtervoegsels *-iteit* en *-age*, die verbonden kunnen worden met Nederlandse grondvormen als in

(3) stommiteit, flauwiteit
bosschage, pluimage, vrijage³

zijn aan het Frans ontleend. Beide dragen ze nog altijd de woordklemtoon, al is het eerste vernederlandst, want de Franse vorm is *-ité*.

Het onderzoek van taalcontact richt zich op de wijze waarop verschillende talen die in een gemeenschap langdurig naast elkaar bestaan elkaar onderling kunnen beïnvloeden. Die beïnvloeding kent een brede waaier aan mogelijke gevolgen. Aan de ene kant van de waaier bevinden zich creooltalen,⁴ nieuwe taalsystemen die voortkomen uit het contact tussen groepen die elkaars niet-verwante talen niet beheersen. Aan de andere kant zijn er de gevolgen van het langdurige en intensieve contact tussen nauw verwante taalsystemen, zoals verwante dialecten.⁵ Een voorbeeld. Vanaf de late Middeleeuwen heeft er zich een westwaartse verbreiding van het Duitse wederkerend voor-naamwoord *sich* voorgedaan, ten koste van de oude Middelnederlandse dialectvarianten, zoals die van de voorwerpsvormen *hem* en *haar* (Postma 2011). Dit *sich* heeft de westelijke dialectgroepen nooit of maar gedeeltelijk bereikt; in de Vlaamse en Hollandse dialecten⁶ vindt men bijvoorbeeld

(4) Vlaams: Ton wast zich 'm (*hem*) in de tobbe
Hollands: Ton wast z'n eigen

Vlaams: Jan herinnert 'm (*hem*) dat verhaal wel
Hollands: Jan herinnert z'n eigen ~ hem

Ontleningen van dit type doen zich niet alleen voor in de zinsleer, maar ook in andere onderdelen van het taalsysteem.⁷

Contact tussen niet onmiddellijk verwante talen is aan de orde in een variabel kenmerk van het Canadese Frans, dat als zodanig vrijwel ontbreekt in het Europese (Île de France) standaard Frans. Vermoedelijk als gevolg van langdurige en intensieve blootstelling aan het Engels,⁸ waarin het verschijnsel niet ongewoon is, heeft het Canadese Frans de achteropplaatsing van voorzetsels ontwikkeld. Voorbeelden zijn

(5)	Europees Frans	<i>L'homme avec qui j'ai parlé</i>
	Canadees Frans	<i>L'homme qui / que j'ai parlé avec</i>
	Engels	<i>The man that I talked to</i>
	Europees Frans	<i>Pour qui est-ce que tu as acheté ce livre?</i>
	Canadees Frans	<i>Qui est-ce que tu as acheté ce livre pour?</i>
	Engels	<i>Whom did you buy that book for?</i>

Men kan vanuit verschillende ooghoeken naar taal kijken en ook op allerlei niveaus. Ik ga focussen op drie niveaus: macro, meso en micro.

Op *macro*-niveau gaat het om de inventaris van alle talen in een gemeenschap (bijvoorbeeld een plaats of een land) en de manier waarop de taken, de posities en het aanzien van de verschillende talen verdeeld zijn. In Nijmegen is er bijvoorbeeld het Nimweegs, naast het Standaardnederlands, de - vermoedelijk vooral Gelderse, Brabantse en Limburgse - dialecten van de studenten, de talen van de expats (buitenlanders die beroepshalve tijdelijk hier wonen), migrantentalen zoals het Turks, het Marokkaans-Arabisch, het Berbers en het Pools. Zo zien we dan, bijvoorbeeld, dat het Marokkaans-Arabisch en het Berbers hier en elders in Nederland een heel andere plaats innemen dan in Marokko, terwijl het om dezelfde talen gaat - vooralsnog; dat zal waarschijnlijk gaandeweg steeds minder zo zijn (vergelijk Aalberse *et al.* 2019). Het macro-niveau is het niveau van de demografie en de politieke geschiedenis.

Op *meso*-niveau houdt men zich bezig met de taalkeuzes van de bewoners van een bepaald deel van het taalgebied, bijvoorbeeld een regio als Friesland, waar velen naast het Nederlands ook het Standaardfries en vaak een lokaal dialect van het Fries beheersen of een Fries-Hollandse mengtaal, zoals het Stedsk oftewel Stadsfries (Van de Velde *et al.* 2019). Ook kan het gaan om een bepaalde groep, zoals bijvoorbeeld Surinaamse Nederlanders, die naast het Surinaamse Nederlands ook het Sranantongo⁹ of het Sarnami beheersen. De meeste Friezen zullen, evenals de meeste Surinamers, niet altijd dezelfde taal of taalvariëteit gebruiken; de keus hangt meestal samen met de situatie en daarbij bijvoorbeeld de taalachtergrond van de toegesprokene(n). Op het meso-niveau gaat het om de talige mores in een bepaald deel van het taalgebied en/of een bepaalde deel van de taalgemeenschap, het terrein van taalsociologie en etnologie.

De titel van een beroemd artikel van de Amerikaanse taalkundige Fishman (1965) biedt een goede omschrijving van wat ik zie als meso-niveau taalkunde: *Who speaks what language to whom and when?* Net zoals de andere vorsten en adellijken van die tijd, sprak de achttiende eeuwse Pruisische koning Frederik I (ook wel Frederik de Grote genoemd) gewoonlijk Frans, dat toen gold als de taal van kunst en cultuur. Duits werd alleen door de lagere standen gesproken; Frederik sprak het met de paarden en verder hoogstens met de koetsier.

Het meest radicale type van taalverandering op meso-niveau is taalverschuiving, het proces waarbij een bepaalde groep zijn taal verruilt voor een andere, vaak de maatschappelijk dominante taal (Thomason & Kaufman 1988). Verdwijnt een taal helemaal, dan is er sprake van taaldood (Dorian 1981) en die betreft de hele taalgemeenschap - dus dat speelt op macro-niveau.

Op *micro*-niveau richt men zich één of enkele taalkundige verschijnselen, hoe ze functioneren, hoe ze variëren¹⁰ en in de loop van de tijd veranderen. Een voorbeeld is het woordje *er*, de verschillende grammaticale functies die dit kleine woordje vervult (Bennis 1986) en de variatie in hantering van bepaalde typen *er* in het Nederlandse en Belgische Standaardnederlands (Grondelaers *et al.* 2001). Een ander onderwerp is de bouw van lettergrepen¹¹

(6) MK	<i>ree</i>
	<i>la</i>
MKM	<i>reep</i>
	<i>laan</i>
MMKMM	<i>kreeft</i>
	<i>twaalf</i>

en de fasen die kinderen doorlopen die hun moedertaal verwerven. Zo worden lettergrepen die bestaan uit een Medeklinker en een Klinker, als bijvoorbeeld het woordje *ree*, in het algemeen sneller verworven dan lettergrepen die bestaan uit een Medeklinker, een Klinker en een Medeklinker, bijvoorbeeld *reep*. Die gaan op hun beurt weer makkelijker dan lettergrepen waarin de klinker zowel voorafgegaan als gevolgd wordt door meerdere medeklinkers, bijvoorbeeld *kreeft*. Deze volgorde weerspiegelt een algemeen patroon: talen die MKM lettergrepen kennen, kennen ook MK lettergrepen en talen met MMKMM lettergrepen hebben ook MKM en MK lettergrepen.

Uit recent onderzoek van Mehr *et al.* (2019) komt naar voren dat traditionele slaapliedjes, genezingsliedjes en dansliedjes overal op de wereld verschillende muzikale eigenschappen gemeen hebben. Net zo hebben verschillende dialecten, maar ook verschillende talen, op het micro-niveau en dus onder de motorkap, veel eigenschappen gemeen - hoe gek dat misschien ook lijkt met al die verschillen. Dit is het niveau van de taalkunde in engere zin; theorieën over grammatica en klankleer (fonologie) betreffen alleen het micro-niveau. Via het onderzoek van taalvariatie en taalcontact, dus van de rafelrandjes van de grammatica, kunnen taaltheorieën aan de tand gevoeld worden.

De oorzaak van taalverandering die van binnenuit komt kan op *micro*-niveau onderzocht worden, terwijl inzicht in taalverandering die het gevolg is van intensief contact met een ander taalsysteem op zijn minst ook een meso-perspectief vergt op de competenties en taalkeuzes van groepen van tweetalige sprekers. De verbreiding van beide ty-

pen van taalvariatie en -verandering door taalsysteem en taalgemeenschap kan alleen *varifocaal* begrepen worden, dus met inachtneming van de relevante verhoudingen en ontwikkelingen op macro-, meso- en micro-niveau.

KIJKEN, LUISTEREN, ONDERZOEKEN

Hieronder kijken we eerst voor elk van de drie graden van focus (macro, meso en micro) afzonderlijk naar een aspect van de talige werkelijkheid. Daarna richten we ons op twee verschijnselen die alleen met varifocus goed gezien en begrepen kunnen worden. Een deel van wat we gaan bekijken ligt binnen het Nederlandse taalgebied, een deel erbuiten.

• Macro

Op initiatief van en gefinancierd door de Taalunie (de instelling die de Nederlandse, Vlaamse en Surinaamse overheden adviseert in taalzaken) wordt er sedert 2016 elke twee jaar een onderzoek uitgevoerd naar de plaats van het Nederlands in de meertalige Nederlandse, Vlaamse en vanaf 2018 ook Surinaamse samenlevingen; daarbij gaat het, naast het Standaardnederlands, ook om dialecten en erkende streektalen. Het project heet ‘De Staat van het Nederlands’, afgekort ‘StaatNed’.¹² Voornamelijk met behulp van online enquêtes worden aan een panel van een kleine 7000 sprekers van het Nederlands reeksen van vragen voorgelegd; de antwoorden op deze vragen moeten inzicht verschaffen in de kennis en het gebruik van het Nederlands naast de vele andere talen die er in deze cultureel diverse samenlevingen zoal gesproken worden.

Het StaatNed-panel bestond in 2018 uit 3624 Nederlanders (van wie 317 Friezen), 2513 Vlamingen, 130 Brusselaars en 730 Surinamers; na stratificatie en filtering ten behoeve van representativiteit en vergelijkbaarheid bleven er 3560 Nederlanders, 2489 Vlamingen en 621 Surinamers over.¹³

Zoals naar voren komt uit de diagrammen in Fig. 1, bedroeg het aandeel deelnemers aan de enquêtes voor wie het Nederlands niet de moedertaal is voor Nederland 5 procent, voor Vlaanderen 1 procent en Suriname 40 procent.

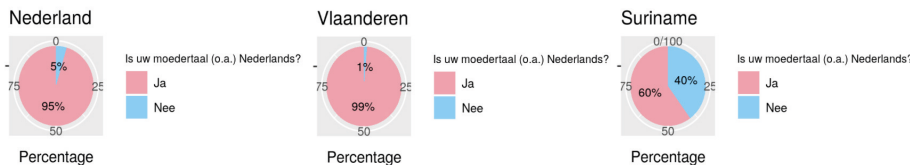

Fig. 1. Het aandeel deelnemers aan de StaatNed enquête 2016 (Nederland, Vlaanderen) en 2018 (Suriname) voor wie het Nederlands wel / niet de moedertaal is.

Wat zijn voor deze mensen dan wèl de moedertalen? Zoals te zien is in de staafdiagrammen in Fig. 2, wordt de top vier in de inventaris voor Nederland gevormd door Fries, Duits, Engels en Russisch; voor Vlaanderen: Frans, Duits, Pools en Spaans en voor Suriname: Sarnami, Saramakkaans, Javaans en Aukaans (Rys *et al.* 2019:98-99; <https://fryske-akademy.nl/fa-apps/StaatNed/2018/scripto1.html>). In de Nederlandse context komt het Fries niet onverwacht op de eerste plaats, in de Vlaamse geldt hetzelfde voor het Frans. In Nederland en Vlaanderen neemt het Duits de tweede plaats in, in Vlaanderen en Suriname staat het Engels niet in de top vier. Dat het Sranantongo, toch een zeer voorname taal in Suriname, de zesde plaats inneemt is opvallend, maar het is een taal die velen niet van jongs af aan thuis maar van vrienden op straat of op school leren.

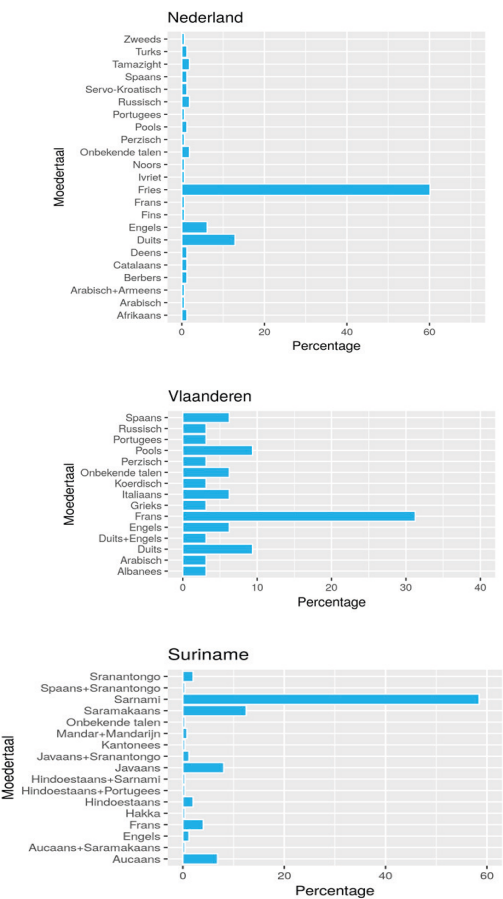

Fig. 2. Andere moedertalen dan het Nederlands 2016 (Nederland, Vlaanderen) 2018 (Suriname).

Zoals blijkt uit de diagrammen in Fig. 3, beheerst in Vlaanderen twee derde van de respondenten, een Nederlands dialect of 'iets tussen een dialect en de standaardtaal in', in Nederland is dat - erkende regionale talen inclusief - minder dan een derde. In Nederland zijn de Limburgse (in totaal 15,5 procent), de Nedersaksische (9,9 procent) en, in de derde plaats, de Brabantse dialecten (6,8 procent) getalsmatig het best vertegenwoordigd, in Vlaanderen de Westvlaamse en de Brabantse dialecten, in dat laatste verband allereerst het Antwerps (Rys *et al.* 2019:23-27); zie Fig. 4.

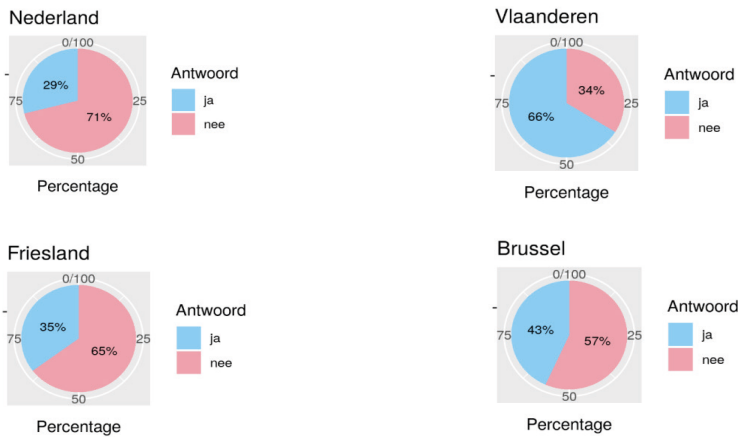

Fig. 3. Het aandeel deelnemers aan de StaatNed enquête 2016 die een dialect beheersen of 'iets tussen een dialect en het Standaardnederlands in'.

Omdat de vragenlijsten elke twee jaar opnieuw voorgelegd worden aan hetzelfde panel, kunnen we in de loop van de tijd fluctuaties vaststellen in de gerapporteerde kennis en hantering van het Nederlands in de verschillende verschijningsvormen en van de andere genoemde talen.

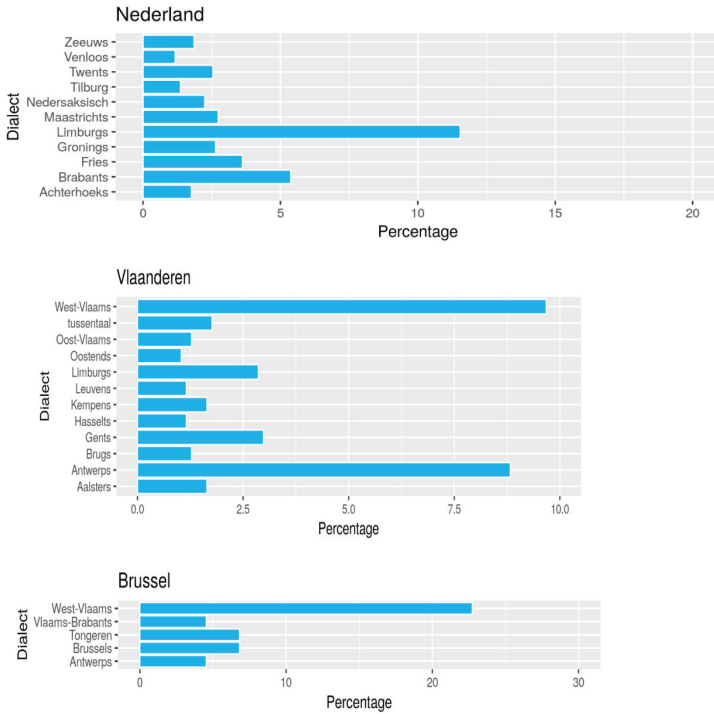

Fig.4. De relatieve vertegenwoordiging van de diverse dialecten onder de StaatNed respondenten in 2018.

• *Meso*

De resultaten uit het ‘Staat van het Nederlands’ onderzoek geven, op basis van betrekkelijk veel gegevens, een nader beeld van onder meer het gebruik van dialect of regionale taal in de naaste omgeving. De voornaamste bevindingen (Rys *et al.* 2019:47-52) zijn samengevat in de grafiek in Fig. 5. Voor Limburgs en Nedersaksisch (de ‘noordoostelijke groep’), die eind vorige eeuw erkend zijn als regionale talen, zien we hogere gebruiksscores dan voor de (overige) Nederlandse dialecten. Elk van de drie wordt het vaakst gesproken in het contact met de ouders en het minst met de kinderen. Voor zover ouders, partner en kinderen staan voor verleden, heden en toekomst, duiden deze bevindingen op een geleidelijke terugloop van het gebruik van deze regionale talen en dialecten. Tegen de tijd dat de kinderen zelf kinderen hebben, zijn in het beste geval 30 procent van hen en in het slechtste geval 5 procent in staat om regionale taal of dialect door te geven aan de volgende generatie - dit alles voor zover we kunnen afgaan op de resultaten van het ‘Staat van het Nederlands’ onderzoek.

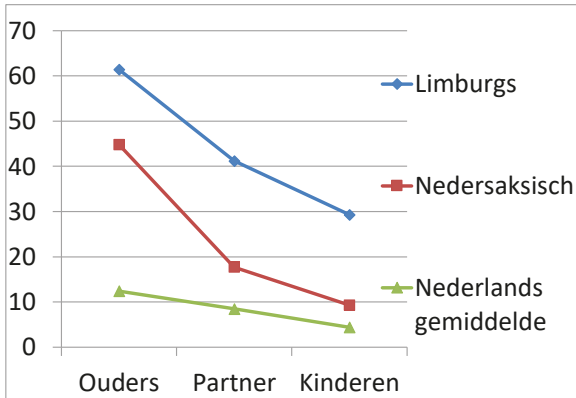

Fig. 5. Het aandeel gebruik van dialect of regionale taal met ouders, partner en kinderen door de StaatNed-respondenten 2018.

Ook verschaffen uitkomsten van het ‘Staat van het Nederlands’ project een beter inzicht in de taalkeuze in het hoger onderwijs in de cultureel en talig diverse Nederlandse en Vlaamse context - al een tijdlang een *hot item* en onlangs weer in het nieuws in verband met ontwikkelingen aan de universiteiten van Twente en Eindhoven (waarover hieronder meer).

We zien in de grafieken in Fig. 6 dat het gebruik van het Engels als instructietaal in het hoger onderwijs in Nederland sedert 2016 verdubbeld is (tot 20 procent), hoewel tegelijkertijd de steun voor het gebruik van andere talen dan het Nederlands beduidend afgenomen is. In Vlaanderen is de hantering van het Engels als instructietaal in het hoger onderwijs in dezelfde periode licht en niet beduidend toegenomen (naar nog steeds minder dan 3 procent), samen met de steun voor het gebruik van andere talen dan het Nederlands - en in de Belgische context omvat die groep ‘andere talen’ voor de velen ook het Frans (Rys *et al.* 2019:250-251, 262).

Bevindingen zoals deze zijn van belang voor het taalbeleid van de overheden, zeker voor een maatschappelijk kerndomein als het onderwijs.

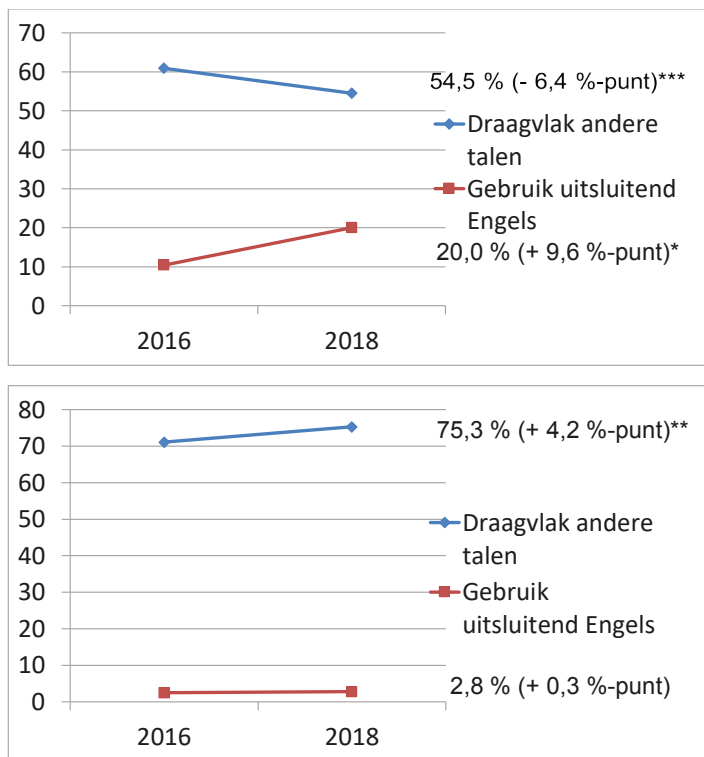

Fig. 6. Het gebruik van uitsluitend Engels in het hoger onderwijs en het draagvlak voor het gebruik van andere talen dan het Nederlands in de StaatNed-data 2018 - Nederland (boven) en Vlaanderen (onder)

Een heel ander voorbeeld van de taalkundige middenlange-afstandsblik is het onderzoek van de taalsituatie van de Mennonietengemeenschap in de plaats Ejido Salamanca in de deelstaat Quintana Roo, Mexico. Dat onderzoek wordt uitgevoerd door promovenda Emmie Hoebens, die ik samen met Nicoline van der Sijs begeleid.

De Mennonieten, van oorsprong Doopsgezinden afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden en later ook doopsgezinde Noord-Nederlandse navolgers van Menno Simons, trokken in de loop van de eeuwen via oostelijk Duitsland naar de Weichseldelta in Polen (toen Pruisen), waar godsdienstvrijheid was. In de loop van de generaties gingen de Mennonieten er allengs over op het gebruik van de regionale dialecten van het Nederduits - al was hun variëteit van de taal (die ze zelf aanduiden als 'Plautdietsch', Plattdeutsch) van het begin af aan doorspekt met Vlaamse, Brabantse en Nedersaksische elementen. Eind achttiende eeuw trokken ze verder naar Nieuw Rusland, het huidige Oekraïne. Het Nederlands, dat tot op dat moment behouden was voor de bijbelstudie,

werd gaandeweg verruild voor het Hoogduits van de Lutherse Bijbel. In de loop van de volgende eeuwen trokken ongeveer 20.000 Mennonieten naar Canada en de VS; een deel van die groep trok verder naar Mexico. De meeste afsplitsingen waren het gevolg van onenigheid over religieuze kwesties en de daarmee samenhangende mores.

Gaandeweg heeft er zich in deze gemeenschappen een geheel eigen gesproken verschijningsvorm van het Hoogduits ontwikkeld, aangeduid als 'Huagdietsch'. De Mennonieten van Ejido Salamanca spreken onderling Plautdietsch, dat eerder ook Russische woorden had opgenomen, en sommige mannen spreken ook wat Spaans. De taal van kerk en het onderwijs is er het Huagdietsch. De orthodoxe Mennonieten leven in het algemeen in gesloten en geïsoleerde gemeenschappen, zonder veel contact met de omgeving en grotendeels zonder de gemakken van de moderne tijd zoals auto en telefoon, laat staan internet. De vragen die Emmie wil beantwoorden zijn welke rollen Plautdietsch en Huagdietsch daarbij spelen voor de orthodoxe Mennonieten in Ejido Salamanca en welke rol het onderwijs speelt in de bestendiging van de taalsituatie.

• *Micro*

In de taalkunde in de engere zin figureert een verschijnsel als klankverandering. De klanken van de talen die wij spreken zijn lang niet allemaal stabiel, maar daarvan worden we ons vaak pas bewust wanneer we teksten uit vroegere eeuwen proberen te lezen. Ook veel van de verschillen tussen verwante dialecten of talen vinden hun oorsprong in het feit dat één van de dialecten of talen een klankverandering heeft doorgemaakt terwijl de andere pas op de plaats maakten - zoals bijvoorbeeld:

(7)	<i>Duits</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Engels</i>
	machen	maken	make
	essen	eten	eat
	schlafen	slapen	sleep

In het Duits zijn de stemloze plofklanken *p*, *t* en *k* aan het begin van een onbeklemtoonde lettergreep veranderd in respectievelijk de wrijfklanken *f*, *s*, en wat we gewoonlijk spellen als *ch*. Klankverandering betreft afzonderlijke spraakklanken of, zoals uit dit voorbeeld blijkt, groepen van samenhangende spraakklanken ('natuurlijke klassen'), zoals ook tweeklanken (in het Nederlands *ei* / *ij*, *ui* en *au* / *ou*) of nasale medeklinkers (in het Nederlands *m*, *n* en *ng*).

Voor zover ze niet ontleend zijn, doorlopen zulke klankveranderingen, die van alle tijden en plaatsen zijn, vrijwel altijd hetzelfde traject van uitspraak, via het regelsysteem van de taal (klankleer en grammatica) naar de vorm van woorden. Bij die laatste stap gaan niet altijd alle woorden mee; een voorbeeld is de verlenging van de klinkers in de meervoudsvorm van Nederlandse zelfstandige naamwoorden als

- (8a) sch[o]t sch[oo]ten
 b[a]d b[aa]den ¹⁴

die verlenging treedt niet (meer) op in bijv.

- (8b) m[o]t m[o]tten,
 r[a]t r[a]tten.

Verschillen tussen verwante dialecten of talen kunnen ook een gevolg zijn van faseverschillen: een verandering die bijv. in één taal alleen nog maar een kwestie is van uitspraak, kan in een verwante taal al in de grammatica zitten of zelfs woordvormen voor goed veranderd hebben. In veel zuidelijke dialecten van het Nederlands wordt de slot-*t* na een plof- of wrijfklank soms niet uitgesproken. In het Afrikaans, dat zich ontwikkeld heeft uit (voor een groot deel zuidelijke) dialecten van het zeventiende eeuwse Nederlands,¹⁵ is bijvoorbeeld het Nederlandse *licht t*-loos (in Afrikaanse spelling *lig*), terwijl de meervoudsvorm *ligte* is; de *t* is met andere woorden verdwenen van het wordeinde. Kinderen die opgroeien met het Afrikaans als moedertaal moeten van woorden als *lig* of *fees* leren dat er in het meervoud *-te* achter komt.

Soms begint een oud en vergeten proces van klankverandering na verloop van tijd weer van het begin af aan. Zo is in een oudere fase van het Nederlands (anders dan in het Duits) de *l* na een korte *a*, *o* of *u* in *w* veranderd; vergelijk

- (9a) *Duits* *Nederlands*
 alt oud
 Wald woud
 Gold goud

Die verandering is in sommige delen van Nederland weer actief geworden, waardoor bijv.

- (9b) school schouw
 meel meeuw

school soms klinkt als *schouw* en *-langs* dezelfde lijn- *meel* als *meeuw*.

Variatie in de uitspraak van de *l* en ook van de *r* aan het eind van een lettergreep na een beklemtoonde klinker, als in

- (10) geel teelt peer Geert
 pil vilt Bir Myrt
 kool doolt voor poort
 bol Volt por fort

wordt voor het Volendams onderzocht door promovenda Etske Ooijevaar, die ik samen met Marc van Oostendorp en Ben Hermans begeleid. Met moderne technische middelen, onder meer echografie, meet zij enerzijds de articulatiebewegingen van de tong en anderzijds het resulterende geluid (de akoestiek) - en zodoende hoopt zij de eerste stadia van klankverandering gedetailleerd in beeld te kunnen brengen. Soms is er een articulatiebeweging van de tong te zien zonder dat dit een hoorbaar gevolg heeft voor de medeklinker in kwestie of de voorafgaande klinker. Onder sommige condities doet het omgekeerde zich ook voor en beide vragen om een verklaring.

Het duurt vaak een tijd voor een klankverandering tot het bewustzijn van de sprekers doordringt. En soms vinden we daarvan onverwachte aanwijzingen. Er is, in elk geval in het westen van ons taalgebied, een tendens om de ‘stomme e’ (dus de klinker in woordjes als *de* en *’t* en ook in bijv. de laatste lettergreep van *pakweg tafel* of *maken*) als een korte *o* uit te spreken.¹⁶ Dit begint door te sijpelen in het bewustzijn, getuige deze passage uit een maandelijks informatiebrochure voor de ouders van de leerlingen in groep 5 van een basisschool in Hilversum - van mei vorig jaar (Fig. 7). Het onderwerp is spelling en de passage waar het hier om gaat is de tweede regel onder 3: “je hoort appol, maar je schrijft appel”.

Spelling stappenplan:

Bij **spelling** is het nauwkeurig kijken en goed nadenken, luisteren naar het woord heel belangrijk. Welke categorieën zitten erin verstoppt. We doen in de klas vaak 5-woordendictes om dit goed te oefenen. We gebruiken daarvoor bovenstaande afbeelding en het stappenplan op de volgende bladzijde.

Tijdens het oefenen van de weekdictes kunt u ook, indien u dit wenst, af en toe eens een 5-woordendictie afnemen met verschillende woorden door elkaar (uit verschillende categorieën). Dan kunt u kijken of uw kind de stappen goed toepast.

De stappen bij het oefenen van spellingswoorden:

1. Eerst moeten luisteren naar het woord
2. Het woord klappen in klankstukken (appel boom)
Welke categorie zit erin verstoppt.
3. Je hoort de ‘a’, dus krijg je de dubbelzetter = pp
je hoort appol, maar je schrijft appel
4. Opschrijven van het woord
5. Controleer het woord.

Fig. 7. Voorbeeld van spellinginstructie; uit de maandelijks informatiebrochure voor de ouders van de leerlingen van groep 5 van een basisschool in Hilversum, mei 2019.

In het onderzoek van klankverandering komen uiteenlopende deelgebieden van de taalwetenschap bijeen; de fonetiek is al aangestipt en ook de fonologie (oftewel klankleer). De verbreiding van een klankverandering over groepen sprekers, regio's en stijlniveaus is een sociaal proces en dat ressorteert onder de sociolinguïstiek. Ook buiten de taalwetenschap zijn er aanknopingspunten - met de studie van de anatomie van de spraakorganen, de psychologie van de waarneming en verwerking van spraak en van het geheugen, met de sociologie (Hinskens 2020). De lichamelijke, de geestelijke en de sociale kant; het gaat, met andere woorden, over heel de mens.

• *macro + meso + micro*

Nu kijken we naar een stukje van een onderzoek waarin de drie graden van focus elk een deel van de werkelijkheid verhelderen. Het gaat om een etnolectkenmerk. Etnolecten zijn verschijningsvormen van de dominante taal (in Nederland is dat het Nederlands) die hun oorsprong vinden in etnische minderheidsgroepen. Voor het *Roots of Ethnolects* onderzoek hebben we ons verdiept in het Nederlands van jonge, tweede en derde generatie Marokkaanse Nederlanders, Turkse Nederlanders, en van 'witte' Nederlanders in Amsterdam en Nijmegen. Voor alle onderzochte Marokkaanse en Turkse Nederlanders was het Nederlands één van de moedertalen. In het proefschrift dat zij in 2016 heeft verdedigd, richtte Linda van Meel zich vooral op variatie in een aantal verschillende spraakklanken, waaronder de *z*, het klinkerpaar *a* en *aa* als in bijvoorbeeld *man* en *maan*, en de tweeklank *ei*, zowel in woorden met een 'korte ei' als *zei* en *eis*, als in woorden met een 'lange ij' als *zij* en *ijs*.

Voor de *z* blijken er minstens vier uitspraakvarianten te bestaan: *z* ('stemhebbend'), *s* ('stemloos'), scherp (met de tongpunt tegen de voortanden, oftewel dentaal) en lang. De beide laatste varianten hebben hun wortels in de grammatica van het Marokkaans Arabisch en Berbers (Hinskens 2011:116-117).

Behalve de Marokkaans Nederlandse blijken ook de Turks Nederlandse jongemannen, in tegenstelling tot hun 'witte' Nederlandse leeftijdsgenoten, de *z* soms dentaal uit te spreken. De Marokkaanse Nederlanders doen dit vooral tegenover mede-Marokkanen, de Turks Nederlandse jongens (in Nijmegen) vooral tegenover mede-Turken; beide groepen het minst tegenover autochtone Nederlanders. Zie de staafdiagrammen in Fig. 8.

In deze studie vullen macro (de meertaligheid van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders), meso (de taalkeuzes in de contacten tussen leden van de drie groepen; de verbreiding van de exotische *z*-varianten) en micro (de wortels van de exotische *z*-varianten in het Marokkaans Arabisch en Berbers) elkaar aan.

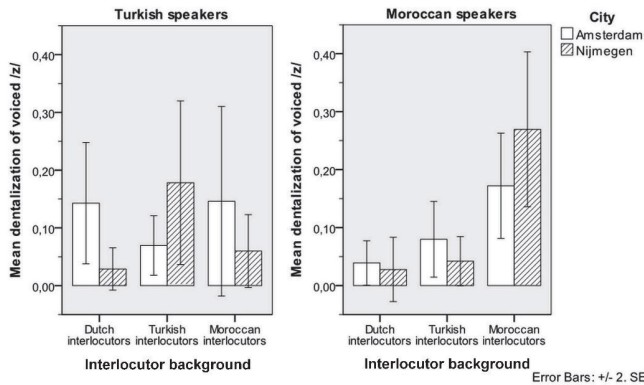

Fig. 8. De gemiddelde aandelen dentale z in de spraak van Turks- en Marokkaans-Nederlandse sprekers per stad en achtergrond van de toegesprokene (uit Van Meel 2016:40).

Een ander onderzoek waarin de drie graden van focus van pas komen gaat om een verschijnsel in het Afrikaans dat voor Nederlandse oren meteen opvalt.

Eerst een paar woorden over het Afrikaans. Deze taal heeft zich ontwikkeld uit zeventiende eeuwse Nederlandse dialecten in het contact met Khoe- en Bantoetalen, maar ook met talen van de contractarbeiders uit Azië, zoals het Maleis, en uit het Creools Portugees. Het is de contacttaal bij uitstek. Het Afrikaans kent ook verschijnselen die een voortzetting vormen van fonetische of grammaticale tendenzen in de zeventiende-eeuwse Hollandse en Zeeuwse dialecten van de kolonisten; één daarvan, het wegvallen van de slot-*t*, was hierboven aan de orde. Een ander verschijnsel van dat type is GVD – niet de godslasterlijke vloek waar u misschien aan denkt.

Een flink deel van de woordenschat van het Afrikaans is herkenbaar van Nederlandse komaf. In woorden die uit twee lettergrepen bestaan waarvan de eerste de woordklemtoon draagt (Hinskens 2014:2-3) en de tweede in het Nederlands met een *g*, een *v* of een *d* begint is deze medeklinker in het Afrikaans òf helemaal verdwenen òf verzwakt tot een *j* of *w*. Voorbeelden zijn:

(11a) Nederlands	Afrikaans
hagel	hael
avond	aand
ader	aar

in bijvoeglijke naamwoorden met een verbuigingsuitgang *-e* verdwijnt of verzwakt de *g*, de *v* of de *d* ook – terwijl die in het onverbogen, eenlettergrepige woord aanwezig is:

(11b) hoog; hoge	hoog; hoë
doof; dove	doof; dowe
dood; dode	dood; dooie

en hetzelfde gebeurt ook wanneer de *g*, de *v* of de *d* voorafgegaan worden door een *l* of *r* en gevolgd door een klinker:

(12) opbergen	bêre
korven	korwe
halve	halwe
wilde (bijv. nw.)	wilde ~ wille

Nu is de verzwakking van een *d* tussen twee klinkers ook in het gesproken Nederlands niet ongewoon, getuige de variatie tussen bijvoorbeeld:

(13) goede	en	goeie
oude		ouwe

Ook, maar minder gangbaar, in een woord als *bede*:

- (14) 'O wil verhoren onze beê
voor hen, die zijn in nood op zee'
uit *Het Zeemanslied*

Andere medeklinkers dan *g*, *v* en *d* worden in woorden met de bouw van die in (11) en (12) in het Afrikaans nooit verzwakt of weggelaten. Deze drie medeklinkers vormen (in het Afrikaans en in het Nederlands) geen samenhangende en gesloten groep - dus geen natuurlijke klasse. De *g* en *v* vormen zo'n natuurlijke klasse samen met *z* (stemhebbende wrijfklanken), de *d* doet dat samen met *b* en *G* (die het Nederlands kent in leenwoorden als *goal* en *garçon*;¹⁷ deze klank vormt samen met *b* en *d* de natuurlijke klasse van de stemhebbende plofklanken):

(15) <i>v</i> , <i>z</i> , <i>g</i>	stemhebbende wrijfklanken
<i>b</i> , <i>d</i> , <i>G</i> (in bijv. <i>goal</i>)	stemhebbende plofklanken

De stemhebbende ploffer *G* vinden we in het Afrikaans in afgeleide vormen als 'erger-nis'; daarnaast ook in leenwoorden als *garage* en in *ghaai* en *ghaap*, plantennamen uit inheemse Afrikaanse talen.¹⁸ Dus waarom trekken de drie medeklinkers *g*, *v* en *d*, die geen natuurlijke klasse vormen, hier toch samen op?

Er zijn aanwijzingen dat de Nederlandse wrijfklanken *g* (als in *gaan* of *hagel*) en *v* zijn versterkt tot *G* en *b*:

- (16) *g* --> *G*
 v --> *b*

Dit moet gebeurd zijn in de rudimentaire contacttaal die ontwikkeld is in de communicatie tussen Nederlanders, Khoekhoe (vroeger ook wel Hottentotten genoemd) en, later, slaven van wie velen een Aziatische achtergrond hadden (Den Besten 1999). In de mond van de sprekers van één van de talen van de Khoekhoe, het Nàmá, worden de beide wrijfklanken *g* en *v* onder bepaalde voorwaarden systematisch veranderd in plofklanken (vergelijk Hagman 1977). Uit de rudimentaire contacttaal, het zogenoemde Cape Dutch Pidgin, komt een vorm als *dieber* voor Nederlands *duivel* of *duvel*. Dat betekent dus dat dit pidgin, dat een voorname rol heeft gespeeld in de latere ontwikkeling van het Afrikaans, drie stemhebbende plofklanken had - en deze drie vormen wel degelijk een samenhangende en afgeronde verzameling, een natuurlijke klasse (Hinskens 2014:17-20), ook in bepaalde dialecten van het Nàmá (Fredericks 2013:38-41,90-92).

De lotgevallen van *g*, *v* en *d* in het Afrikaans vormen een geval waarin enerzijds variatie van binnen uit (de variatie die in de Nederlandse dialecten van de settlers al bestond tussen bijvoorbeeld goede en goeie, oude en ouwe) en anderzijds variatie als gevolg van taalcontact (de Nàmá versterking) elkaar aangevuld en misschien zelfs aangewakkerd hebben.

Een geval waarin interne variatie en variatie als gevolg van taalcontact juist haaks op elkaar staan betreft de uitspraak van *z* na een stemloze plof- of wrijfklank in het Nederlands. In alle inheemse verschijningsvormen van het Nederlands en ook dat van de witte Amsterdamse en Nijmeegse jongemannen klinkt *op zich* als *o[ps]ich* en *dweezucht* als *dwee[ps]ucht*; *half zeven* klinkt als *hal[fs]even* en *afzien* als *a[fs]ien*. In het Nederlands van Marokkaanse en Turkse Nederlanders klinken deze woorden en woordcombinaties soms als *o[bz]ich*, *dwee[bz]ucht*, *hal[vz]even* en *a[vz]ien* (Van Meel 2016:41-43). In inheemse verschijningsvormen van het Nederlands worden in deze gevallen beide klanken zonder uitzondering stemloos uitgesproken (de stemloosheid van de eerste gaat over op de tweede - taalkundigen spreken van progressieve stemassimilatie). In het etnolectische Nederlands van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders worden beide klanken soms stemhebbend gerealiseerd; daarbij gaat de stemhebbendheid van de tweede over op de eerste - taalkundigen spreken van regressieve stemassimilatie.

Tot nog toe ging het over onderzoek dat is afgesloten en over lopend onderzoek. Er zijn ook plannen voor nieuw onderzoek en ik wil één zo'n plan kort schetsen. Het gaat over het Nederlands dat gesproken wordt in Suriname, dat gaandeweg eigen normen lijkt te ontwikkelen.

Na de afschaffing van de slavernij in Suriname (1863) groeide de etnische verscheidenheid en daarmee de talige verscheidenheid er sterk als gevolg van het feit dat veel meer dan voorheen contractarbeiders geronseld werden in Azië.

Suriname telt zo'n 558.000 inwoners. Voor *circa* 60 procent van hen is het Nederlands moedertaal. Het Sranantongo heeft meer sprekers, maar minder moedertaalsprekers; de getalsmatig derde taal is het Sarnami, een variëteit van het Hindoestaans. Verder zijn er onder meer het Saramakkaans en Aukaans (oftewel Nyduka), creooltalen van afstammelingen van gevluchte Afrikaanse slaven die zich in het oerwoud gevestigd hadden. Veel mensen beheersen ook het Engels. In Suriname worden 16 talen min of meer actief gebruikt (Charry *et al.* 1983; Carlin & Arends *eds.* 2002), al worden Amerindiaanse talen als Arawak (oftewel Lokono Dian) en Warao nauwelijks nog gesproken.

Voor al in Paramaribo, waar de belangrijkste etnische groepen vertegenwoordigd zijn (Stell 2018:41), vindt een taalverschuiving plaats in de richting van het Nederlands en het Sranantongo, zij het niet voor alle etnische groepen in hetzelfde tempo. Het Sranantongo speelt een voorname rol als omgangstaal. Er is een glijdende schaal die zich uitstrekt tussen Sranantongo en de Europese verschijningsvormen van het Standaardnederlands; op deze glijdende schaal, in de taalkunde vaak aangeduid als continuüm, kunnen woorden en constructies gedaantes aannemen die meer of minder Sranantongo en, naventant, minder of meer Nederlands zijn. Het Surinaamse Nederlands ligt in dat continuüm - maar omdat het sterk varieert, kan het niet op één bepaald punt in het continuüm geplaatst worden.¹⁹ Voor de meeste etnische groepen bevat het continuüm ook andere dimensies, die telkens bepaald worden door de overige talen die traditioneel gehanteerd worden in de betreffende groep, zoals het Sarnami. Elke etnische groep heeft zijn eigen talencocktail, die op vaak *unieke* wijze meeklinkt in het Nederlands dat door de leden gesproken wordt. Vrij *algemeen* verbreide verschijnselen zijn onder meer:

- de stereotypische *oewee* uitspraak van de *w* en
- de 'rollende' tongpunt *r*;
- het weggelaten van *er*, in bijvoorbeeld 'Ik heb geen zin in';
- opvallend is voorts het gebruik van het woordje *is* om aan het begin van een zin iets in de schijnwerpers te zetten (een 'focusmarkeerder'), bijvoorbeeld: 'Kijk meneer, is zo denkt die Srananman';
- ook valt het op dat bijzinnen soms de hoofdzinsvolgorde hebben, als in 'Toevallig hij is laatst doodgegaan';
- opvallend is verder het gebruik van *gaan*, ook als hulpwerkwoord, als in bijvoorbeeld: 'U gaat het niet gaan vinden'.²⁰

We hopen subsidie te krijgen voor een onderzoeksproject waarin we, samen met Surinaamse Neerlandici-taalkundigen, twee vragen aan de orde willen stellen:

1. waarin schuilt de etnische variatie in het Surinaamse Nederlands? Wat kenmerkt de etnische variëteiten; wat zijn de onderlinge verschillen en overeenkomsten?
2. hoe verloopt de selectie van de verschijnselen uit de diverse etnische variëteiten voor het zich ontwikkelende, specifiek Surinaamse Standaardnederlands? Welke verschijnselen zijn hardnekkig genoeg om door te dringen tot de nationale Surinaamse norm voor het Standaardnederlands en waarom?

Ook in dit onderzoek zullen macro (de enorme taleninventaris), meso (de etnische groepen en hun specifieke talencocktails) en micro elkaar aanvullen.

VERKLAREN, REDUCEREN EN GENERALISEREN

Ik betoog dat een proces van taalverandering (of die verandering nou van binnenuit komt, dan wel een gevolg is van taalcontact) pas volledig begrepen kan worden wanneer we die met een varifocale bril bezien, dus met meer en minder afstand tot de talige middelen die veranderen (klanken, woorden, woordvorming, zinsbouw, *etc.*). Aandacht is geboden voor de sprekers en hun talige repertoires en taalkeuzes, voor de taalgemeenschap en voor de positie van de taal (dialect, etnolect, standaardtaal) ten opzichte van de andere taalsystemen in de samenleving.

Een blik die zich beperkt tot het micro-niveau gaat voorbij aan verhoudingen of mechanismes op andere niveaus die de verandering misschien op gang gebracht hebben - door bijvoorbeeld langdurig en intensief contact met een andere taal via groepen van meertalige sprekers. Omgekeerd: alleen aandacht voor de politieke of sociale kant van de plaats van een taalsysteem in de samenleving of van een geval van taalvariatie maakt ons niet veel wijzer over de aard en de mechanismes van taalverandering.

Taal is een gelaagd verschijnsel (vergelijk Muysken 2019:40) en taalgebruik is complex. Een benadering van taalverandering die zich beperkt tot één enkele focus reduceert de complexe werkelijkheid. Deze reductie is weliswaar vaak een noodzakelijke eerste stap om vast te stellen wat er gaande is, maar inzicht in hoe het proces zich vervolgens ontvouwt vergt meestal het verleggen van de focus.

Reductie van de ingewikkelde werkelijkheid is niet ongewoon in de taalwetenschap, zoals bijvoorbeeld in het experimentele onderzoek van de waarneming (perceptie) en waardering (evaluatie) van taalvariatie. In dit onderzoek worden vaak technieken uit de sociale psychologie gehanteerd en die zijn niet zelden experimenteel, een zeer verdedigbare keus voor het stelselmatig ontlocken van vergelijkbare mentale voorstellingen en beoordelingen van taalvariëteiten en -varianten of van hun gebruikers. Typischerwijs zijn de proefpersonen in veel van dit onderzoek echter studenten, meestal studenten die verbonden zijn aan de universiteit waar de onderzoeker werkzaam is. Ondanks hun uiteenlopende achtergronden is er ook veel dat studenten gemeen hebben en dat hen onderscheidt van andere groepen in de samenleving. Ze zijn in veel opzichten dan ook niet representatief voor de taalgemeenschap in zijn geheel, waardoor het lastig is om de bevindingen van de betreffende experimentele studies te generaliseren.

Ook in de exacte wetenschappen bezondigen sommigen zich wel eens aan reductionisme. Volgens Swaab (2010) vertonen mannen een verhoogde gevoeligheid voor het hormoon vasopressine, wat kan resulteren in overspel en relatieproblemen. De conclusie dat ontrouw veroorzaakt wordt door vasopressinegevoeligheid reduceert echter de werkelijkheid, omdat er voorbijgegaan wordt aan het feit dat er veelal een bewuste beslissing aan ten grondslag ligt. Bewustzijn en moraal zijn in deze reductionistische visie bijproducten van de biochemie van de hersenen (vergelijk Groot 2019). En het bewustzijn laat zich niet reduceren tot neurale activatiepatronen (Van der Stigchel 2019).

Zolang er bij de interpretatie van de bevindingen rekening gehouden wordt met het feit dat men slechts één aspect van de complexe werkelijkheid belicht, kan reductie een gewettigde methodologische keus zijn in de wetenschap. Voor een genre als de oratie en voor wetenschapscommunicatie zijn reductie en een zekere mate van vereenvoudiging onontbeerlijk. Minder verdedigbaar is reductie in het wetenschapsbeleid; verderop meer over het huidige Nederlandse wetenschapsbeleid.

NEDERLAND EN HET NEDERLANDS

Volgens het CBS is de Nederlandse bevolking in 2019 met ongeveer 132.000 personen gegroeid tot 17,4 miljoen inwoners.²¹ De groei blijkt vooral een gevolg te zijn van immigratie. Iets minder dan de helft van de immigranten was afkomstig uit Europa, voor het overgrote deel uit EU-landen; asielzoekers vormen iets meer dan 8 procent van de immigranten. Volgens de prognose van hetzelfde CBS wonen er in 2060 bijna 20 miljoen mensen in Nederland, van wie 39 procent met een immigratie-achtergrond; van deze laatsten heeft naar schatting 6 op de 10 een niet-westerse herkomst. Voor veel van deze mensen of voor hun ouders of grootouders zal het Nederlands niet de moedertaal zijn – dus we kunnen aannemen dat de etnolectische variatie in het Nederlands zal toenemen, ook in verscheidenheid.

Sommigen denken dat het Nederlands tegen die tijd afgeschaft is (Wieringa 2019), dus dat het Nederlands op macro-niveau uit het zicht verdwenen is. Enerzijds lijkt die vrees niet helemaal ongegrond; zo studeren tegenwoordig aan de gezamenlijke Nederlandse universiteiten samen minder dan 200 eerstejaarsstudenten Nederlands, tegen ongeveer 70.000 studenten Duits ('Germanistik') aan alle universiteiten in Duitsland (toegegeven: niet alleen eerstejaars). De Taalunie heeft een budget van 10 miljoen Euro voor taalinfrastructuur en -faciliteiten; Oostenrijk investeert in vergelijkbare activiteiten 31 miljoen Euro (Bernaerts *et al.* 2019).

Anderzijds wordt in het onderzoek naar de Nederlandse identiteit waarover het Sociaal en Cultureel Planbureau vorige zomer rapporteerde (Beugelsdijk *et al.* 2019) de Nederlandse taal het vaakst genoemd in antwoord op de vraag: 'Wat is typerend voor Nederland?', vaker dan Koningsdag en Pakjesavond/Sinterklaas.²² De bevindingen uit de eerste 'Staat van het Nederlands'-survey²³ (Rys *et al.* 2017) geven evenmin aanleiding tot onheilsverwachtingen; in Nederland zowel als in Vlaanderen staat het Neder-

lands in alle domeinen van het dagelijkse leven (meso-niveau) op een overtuigende eerste plaats. In de contacten in de naaste omgeving (familie, inclusief de kinderen, vrienden, supermarkt, huisarts, godsdienstbeoefening) zegt de meerderheid van de StaatNed-respondenten Nederlands te kiezen. Ook op het werk (zelfs in grote bedrijven) kiest men overwegend Nederlands, evenals voor cultuur en media (met uitzondering van popmuziek). Ook in het onderwijs is het Nederlands verreweg de voornaamste taal - de uitzondering is in toenemende mate het universitaire onderwijs in Nederland.

In één van zijn columns in *NRC* pleitte de rechtspsycholoog Merckelbach (2019) onlangs voor het Engels als voertaal voor de universiteiten buiten de Randstad. In het bijzonder voor de Universiteit Maastricht schrijft hij voorts: 'Als ze er eenmaal zijn laat je Duitse, Waalse, Vlaamse en Nederlandse studenten met elkaar praten - en geef je dus les - in het Engels', alsof (naast het Nederlands) Duits of Frans niet evenzeer opties zouden zijn in deze grensregio. Dit herinnert aan de door De Swaan (2002) gesignaleerde wetmatigheid: hoe meer talen, hoe meer Engels.

Sedert 1 januari van dit jaar is aan de universiteiten van Eindhoven en Twente het Engels de voertaal: onderwijs, onderzoek, sollicitaties, persberichten en dergelijke worden alleen nog in het Engels aangeboden. Lotte Jensen (Radboud Universiteit) bekritiseerde deze beslissing en schreef onder meer: 'Wie hier komt studeren heeft er alle baat bij om zo snel mogelijk Nederlands te leren. Dan kun je namelijk meepraten bij de koffieautomaat, de Nederlandse krant lezen en activiteiten buiten de academische kring ontplooiën.' Femke Nijboer (Universiteit Twente) reageerde daarop in een Twitterbericht met: 'In Twente stiet veur iedereen de koffie kloar. Zelfs a-j alleen moar Nederlands kunt.' Het staat buiten kijf dat academici en studenten aan de universiteiten van Enschede, Eindhoven en elders in den lande moeten kunnen overleggen en samenwerken met hun buitenlandse collega's. Maar Engels is daarbij niet vanzelfsprekend de voertaal. En bovendien: hoe moet dat straks met die in het Engels opgeleide huisarts en zijn Nederlandstalige patiënt of met die in het Engels opgeleide advocate en haar Nederlandstalige cliënt?

Taalpsychologe De Groot (2017) waarschuwt dat het uitsluitend gebruik van het Engels het universitair onderwijs *ont-woordt*, waarmee de niet-moedertaalsprekers van het Engels niet alleen uitdrukingskracht maar ook verbeeldingskracht verliezen. Wegens de zwakkere geheugenverbinding tussen woordvorm en -betekenis in een tweede taal kost zowel taalproductie als -verwerking meer tijd - 20 procent meer, volgens psycholoog Hartsuiker.²⁴ Deze wijst er bovendien op dat 'bij stof met een hoge moeilijkheidsgraad en als studenten de stof zelf moeten reproduceren, het gebruik van het Engels nadelig is voor de resultaten.'

Wat bij dit alles niet uitgesproken wordt is de overweging die veel universiteitsbestuurders ongetwijfeld maken: buitenlandse studenten (waarvan men er met een volledig Engelstalige universiteit vermoedelijk meer denkt aan te trekken) laten de kassa wat luider rinkelen.

De deelnemers aan een recente online enquête over standaardtaal, taalvariatie en meertaligheid in het onderwijs (129 Nederlanders en 81 Vlamingen)²⁵ zijn voornamelijk werkzaam in het basis-, middelbaar en beroepsonderwijs; het hoger onderwijs is marginaal vertegenwoordigd. Van de 210 respondenten is 98,5 procent het eens tot helemaal eens met de stelling: 'Een goede beheersing van het Standaardnederlands is van belang voor de toekomst van leerlingen' en 74 procent is het (helemaal) oneens met de stelling 'Alle leerlingen Standaardnederlands leren spreken is een verouderd ideaal'. Overigens omarmt men de voorhanden talige diversiteit, getuige het feit dat 75 procent respectievelijk 85 procent van de respondenten het (helemaal) eens is met de stelling 'Leraren moeten de verschillende variëteiten van het Nederlands die leerlingen spreken (bijvoorbeeld dialect of een regionale taal) benutten bij het leren van het Standaardnederlands', respectievelijk 'Leraren moeten positieve aandacht besteden aan meertaligheid'.

Talige diversiteit vormt een voornaam kapitaal. Tegelijkertijd is toegang tot de standaardtaal een vereiste voor kansengelijkheid, invloed ('empowerment') en volwaardige participatie: zonder geïnformeerde burgers kan een democratie niet functioneren.

IDENTITEIT EN IDENTITEITSPOLITIEK

Van de wereldwijd in totaal 2436 respondenten die in 2019 de enquête voor het project 'Vertrokken Nederlands' invulden, onderschrijft 86,3 procent de stelling 'De Nederlandse taal en/of het dialect dat ik spreek is een belangrijke kernwaarde van mijn Nederlandse of Vlaamse identiteit' (Doreleijers *et al.* 2019:63). Er zijn talloze aanwijzingen voor de vaak sterke associatie van een taal(-variëteit) met identiteit; dit mechanisme koppelt identiteit op macro-niveau met een regio of natie. Zo kwam in 2010 de, van huis uit Luxemburgse, toenmalige Eurocommissaris Viviane Reding in de Franse pers onder vuur te liggen vanwege het feit dat ze zich kritisch had uitgelaten over de uitwijzing van Roemeense Roma uit Frankrijk. Wat de Franse woede had opgewekt was dat Reding, die goed Frans spreekt, deze boodschap in het Engels had afgegeven, hetgeen werd uitgelegd als een manier om zich te distantiëren van Frankrijk.²⁶ Een vergelijkbaar mechanisme lijkt aan het werk in verband met de positie van de Khoisan -vaak aangeduid als 'Kleurlingen', 'Bruinmense' en voorheen 'Boesmans' en 'Hottentotten'- in de Zuidafrikaanse samenleving. Onder het blanke minderheidsbewind voelden zij zich tweederangsburgers en onder het huidige zwarte meerderheidsbewind voelen ze zich dat nog steeds; in hun waarneming profiteren vooral zwarte Zuidafrikanen van de 'Swart Economiese Bemagtiging' en zij brengen hun achterstelling mede in verband met aanduidingen als 'Kleurlingen' en 'Bruinmense' (De Graaff 2019).

De verbinding van een taal, een taalvariëteit of variant met identiteit, die veelal een politieke of ideologische onderstroom heeft, speelt zich af op macro- en meso-niveau. Voor taalkundige verschijnselen op micro-niveau en voor taalverandering heeft

identiteit geen verklarende waarde. De zogenoemde ‘zachte g’ is niet inherent Limburgs of Brabants, *hun* als zinsonderwerp (‘hun vinden dat prima’) is niet inherent gekoppeld aan een sociaaleconomisch laag milieu of een bescheiden onderwijsachtergrond, de ‘scherpe’, dentale z is niet inherent Marokkaans of ‘street-wise’. De toekenning van sociale betekenisvolheid (bijvoorbeeld dorps, ongeletterd, ongedwongen, vrijgevochten, stoer, *etc.*; vergelijk Eckert 2019) aan taalvarianten is een epifenomeen. De koppeling van een taalvariant aan een bepaalde sociale betekenis speelt zich af op meso-niveau, is meestal tijdelijk van aard en de hantering van de varianten in kwestie of het gebruik van een bepaalde taalvariëteit is niet per se een bewuste *act of identity* (Le Page & Tabouret-Keller 1985). Niet alle onderzoekers lijken dit helder te zien.

Noties als ‘diversiteit’ en ‘inclusiviteit’ spelen in het discours van de identiteitspolitiek een voorname rol. Vanuit onverdachte hoek wordt identiteitspolitiek bekritiseerd door bijvoorbeeld Arnon Grunberg (2018), die stelt dat ‘Zionisme net als alle andere identiteitspolitiek een nederlaag is voor alle betrokkenen’, en ook door Jolande Withuis (2019), die zich stoort aan het ‘zaakwaarnemerschap, het spreken “namens” en het monopoliseren van de geest en de belangen van de vermeende slachtoffers’. In eerdere decennia werd het verlangen naar sociale rechtvaardigheid en kansengelijkheid ook door veel sociolinguïsten vertaald als engagement voor de maatschappelijk minderbedeelden. Tegenwoordig richt het zich op etniciteit, geslacht en seksuele oriëntatie, niet zelden met een beschuldigende vinger in de richting van de *mainstream*. Hierdoor raken, in de visie van onder anderen Fukuyama (2018) en Engelen (2019), vooral minderbedeelden vervreemd van sociaal-democratische waarden en stemmen sommigen op rechts-populistische en nationalistische partijen. Het is echter een misvatting dat nationale overheden nog vat zouden hebben op vraagstukken zoals die rond de klimaatverandering, pandemieën of de georganiseerde misdaad, laat staan op giganten als Microsoft, Facebook en Google.

De wereld lijkt steeds verder te versplinteren. Academici beschikken over de intellectuele middelen en vaak ook over de invloed om dit tij te helpen keren.

ONDERWIJS EN WETENSCHAP; BELEID EN FINANCIERING

De Nederlandse publieke sector, zorg en onderwijs voorop, maakt een diepe crisis door. De kranten staan vol over de falende ouderenzorg en over de psychiatrische zorg die geteisterd wordt door wachtlijsten; zowel het basis- als het vervolgonderwijs zucht onder groeiende lerarentekorten. Dat het onderwijs in ons land gemiddeld nog behoorlijk functioneert komt door de toewijding en inzet van de onderwijzers, de leraren, de docenten. Het beleid en de financiering falen en volgens de Nijmeegse filosoof Bransen (2020) is het onderwijssysteem ‘te veel een keurslijf [...] geworden, waarin het minder om ontwikkeling gaat dan om het behalen van resultaten’. Geen enkele samenleving kan het zich permitteren om vrijblijvend om te gaan met onderwijs, dus organisatie, normering en rendement zijn noodzakelijk, maar *Bildung* is ook rendement en komt

niet alleen het individu ten goede, maar de samenleving als geheel. Het marktdenken is diep doorgedrongen in de manier waarop er gedacht wordt over de doelstellingen van het onderwijs - en dit denken heeft zich de afgelopen decennia vertaald in gestaag teruglopende studentenaantallen in de geesteswetenschappen aan de Nederlandse universiteiten. Dankzij groeiende aantallen buitenlandse studenten en zogenaamde 'brede' opleidingen kunnen de meeste letterenfaculteiten in den lande zich nog enigszins staande houden, maar er is inmiddels al één klassieke universiteit waar de Neerlandistiek ontmanteld wordt.

Volgens de filosoof Liefers (2018) is het een 'feit dat de samenleving [...] zonder de geesteswetenschappen kan'. Het is de afgelopen jaren duidelijk geworden dat er ook heel andere visies bestaan, maar het is een onbetwistbaar feit dat minister Van Engelenhoven afgelopen zomer, met instemming van een Tweede Kamer-meerderheid, het advies van Commissie-Van Rijn omarmd heeft en besloten heeft, 100 miljoen Euro aan de geesteswetenschappen te onttrekken ten gunste van bètawetenschappen en techniek. De verzamelde Nederlandse rectores magnifici lijken dit plan echter niet te willen implementeren. Ook onze rector is in dat opzicht gelukkig vastberaden.

Geesteswetenschappen versus bètawetenschappen en techniek is een schijntegenstelling. We worstelen 'ook buiten de muren van de universiteit steeds vaker' met vragen als 'hoe we mens kunnen blijven in een door *big data* geregeerde wereld' (Heijne 2019); de geesteswetenschappen zijn niet zo maatschappelijk vrijblijvend als sommigen menen. De bètawetenschappen hebben bovendien veel aan de geesteswetenschappen te danken. Zoals Bod (2010) heeft laten zien, hebben in de Oudheid Indiase taalkundigen in de grammatica van het Sanskriet patronen, regels en abstracte relaties blootgelegd die - naast andere inzichten - aan de wieg hebben gestaan van de eerste programmeertalen; Chomsky's formele taaltheorie heeft mede de basis gelegd voor de informatica. En Darwin putte wetenschappelijke moed uit de door hem gesignaleerde parallellen tussen de evolutie van de biologische soorten en die van talen en taalfamilies (Goldsmith & Laks 2019:70); in dat laatste domein waren de inzichten halverwege de negentiende eeuw al behoorlijk ontwikkeld.

Er zijn gelukkig beta's die niet wensen mee te gaan in verdeel-en-heerspolitiek. Op de Ware Opening, de door WO in Actie georganiseerde protestbetoging van academici bij gelegenheid van de opening van het academisch jaar op 2 september vorig jaar, betoogde Arne Smeets, universitair docent wiskunde aan de Radboud Universiteit, dat hij geen behoefte heeft aan 'bloedgeld'.

Duitsland investeert tegenwoordig 3,5 procent van zijn bruto nationaal product in wetenschap, Nederland niet meer dan 2,18 procent, schamel voor een 'kenniseconomie'. De EU-afpraak (de zogenaamde Lissabon-doelstelling) is 3 procent. Het budget waarover universiteiten beschikken voor onderzoek (de 'eerste geldstroom') groeit niet mee met de studentenaantallen. Het geld voor onderzoek wordt voornamelijk landelijk verdeeld door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO);

de 'tweede geldstroom') en de verdeling gebeurt via competitie. Onderzoekers schrijven hiertoe subsidie-aanvragen (een lastige en tijdsintensieve klus), die met elkaar concurreren om de onderzoekssubsidies. Afhankelijk van het type subsidie is tussen de 5 en 15 procent van de aanvragen succesvol - wat neerkomt op een grootschalige vernietiging van tijd en energie. Daarbij is het systeem van toekenning ook *gebiased*: wie al eerder een NWO-subsidie heeft ontvangen, heeft betere succeschansen. Ten derde geldt voor veel subsidietypen dat aanvragen voor onderzoek dat aansluit bij een bestaande theorie (waarmee 'output' gegarandeerd lijkt) betere kansen hebben. Risicovol onderzoek, dat wil zeggen onderzoek waarin nieuwe wegen gebaad worden, heeft slechte subsidiekansen. Het recente fraudeschandaal rond een groep Leidse psychologen en, eerder, de affaire rond de Tilburgse sociaal-psycholoog Stapel (volgens Köbben 2012 geen uitzondering) tonen dat er van dit systeem 'perverse prikkels' uitgaan. In de vierde plaats heeft er zich over de jaren heen een tendens afgetekend in de richting van grote tot zeer grote projecten (met budgetten van enkele miljoenen Euro's), bij voorkeur interdisciplinair en in samenwerking met het bedrijfsleven en maatschappelijke instellingen.²⁷ Het ontwikkelen van een aanvraag van dat type vergt de vorming van een consortium van onderzoekers uit vaak zeer uiteenlopende takken van wetenschap en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties - die gezamenlijk een coherent en tegelijkertijd begrijpelijk plan dienen te ontwikkelen voor een project met talloze aspecten. De ervaring leert dat dit in elk geval een deel van de centrale (en daardoor meestal duurbetaalde) deelnemers in het consortium in totaal enkele maanden werktijd kost en de anderen in totaal 1 tot 2 weken. Een rekensom maakt duidelijk dat er zodoende gemiddeld al gauw ruim een halve ton geïnvesteerd is vóór de subsidieaanvraag de deur uitgaat. Als er 30 aanvragen worden ingediend en er (uitgaande van een hoge successcore - *quod non*) 10 procent gehonoreerd worden, dan levert dit de 3 succesvolle consortia gezamenlijk rond de 10 à 12 miljoen Euro op. De 30 consortia hebben in totaal 1.500.000 à 1.800.000 Euro geïnvesteerd - tussen de 12,5 procent en 18 procent van het toegekende subsidiebedrag. Dit alles uitgaande van een betrekkelijk hoge succesratio; in werkelijkheid zijn de percentages aan vernietigd kapitaal vermoedelijk hoger.

WO in Actie, De Jonge Akademie, verschillende vakbonden, de VSNU en andere, ook lokale initiatieven: onderzoekers, docenten, hoogleraren en de universiteiten lopen al enige tijd te hoop tegen deze en dergelijke uitwassen van het beleid. Voor politici en beleidsmakers luidt thans het devies: *Never waste a good crisis*. Het zou een geweldige vooruitgang zijn wanneer een wezenlijk deel van de onderzoeksmiddelen verplaatst werd van NWO naar de universiteiten (waar het indertijd ook weggehaald is - vergelijk Bennis 2019:5). Daarnaast zijn er, zoals uiteengezet, ook met het oog op de positie van de Nederlandse wetenschap in de wereld, goede redenen om het totale budget voor wetenschappelijk onderzoek structureel te verhogen.

UITLEIDEND

Het inhoudelijke deel van mijn betoog ging over taalvariatie en taalverandering, of ze nu van binnenuit komen dan wel het gevolg zijn van aanhoudend intensief contact met een ander taalsysteem, veelal via groepen van meertalige sprekers. Wát men ook onderzoekt, het is zaak zich daarbij niet te beperken tot één enkele focus, maar met meer en minder afstand te kijken naar de talige middelen die onder het vergrootglas liggen, met een oog voor de sprekers en hun taalkeuzes en voor de plaats van het taalsysteem in de samenleving.

Zoals eerder opgemerkt (Hinskens 2004) is de algemene vraagstelling daarbij wat mij betreft: in hoeverre weerspiegelt taalverandering veranderingen in de samenleving? Daarnaast: in hoeverre spelen wetmatigheden die eigen zijn aan taal een rol in processen van taalverandering?²⁸ En, de moeilijkste maar voornaamste vraag: welke wisselwerkingen zijn er tussen taalinterne en maatschappelijke krachten? Voor zover het mogelijk en zinvol is, moeten we de bevindingen uit het onderzoek aan de samenleving ten goede laten komen.

In het onderzoek wil ik graag een brug vormen tussen Radboud Universiteit en Meertens Instituut. Morgen is het één jaar geleden dat mijn benoeming als hoogleraar aan deze universiteit inging. Sommigen houden op mijn leeftijd al haast hun afscheidsrede. Ik ga nog een jaar of vier bezoldigd door en zodoende kan ik als lid van het wetenschappelijke corps over drie jaar het eerste eeuwfeest van de Radboud Universiteit meemaken.

Tijdens zijn spectaculaire oratie aan deze universiteit, bijna anderhalf jaar geleden, zei mijn tweevoudige collega Marc van Oostendorp: 'niet iedereen geeft drie oraties in zijn leven'. Met Marc en Pieter Muysken ben ik lid van de exclusieve kring van academici die deze drievoudige eer te beurt valt - waarmee ik me overigens niet op hun duizelingwekkende niveau waan; verschil moet er zijn. Dit is mijn derde oratie in een kleine twintig jaar tijd. U weet het: alle goede dingen komen in drieën. Na mijn vier tropenjaren als ordinarius aan de Universität Leipzig heb ik nooit meer iets anders dan een bijzondere leerstoel geambieerd. Mijn houdbaarheidstermijn als bijzonder hoogleeraar aan de Vrije Universiteit zat er na vijftien jaar absoluut op. Ik ben heel blij dat ik als bijzonder hoogleraar naar de Nijmeegse alma mater teruggekeerd ben; de taalwetenschap bloeit hier. In 1983 ben ik na mijn afstuderen bij de taalwetenschappers aan de Universiteit van Amsterdam voor twee jaar aan de toenmalige Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde in dienst gekomen als erkend gewetensbezwaarde - en bij wijze van vervangende dienstplicht heb ik toen aan deze universiteit twee jaar lang sociolinguïstiek en dialectologie gedoceerd. Toon Hagen en Pieter Muysken hebben mij gesteund bij het aanvragen van onderzoekssubsidies waardoor ik tot lang na mijn promotie kon blijven. De intellectuele erfenis van Van Ginneken en Weijnen in Nijmegen en die van Kloeke en Daan aan het Meertens Instituut - ik kan met recht beweren dat ik ondergedompeld ben in de dialectkunde. Die heb ik overigens altijd als taalwetenschapper bedreven en dat zal ik ook in mijn huidige hoedanigheid blijven doen.

Het is tijd voor enkele dankwoordjes. Mijn dank gaat allereerst uit naar mijn ouders (die dit niet meer mogen meemaken) en mijn zus, Elise; heel verdrietig dat ook Tom er niet meer bij kan zijn. Ik dank allen die bijgedragen hebben aan mijn ontwikkeling of dat nog steeds doen. Enkelen van hen wil ik graag bij naam noemen: allereerst Jan Heinrichs, mijn leraar Nederlands en wegwijzer. Verder de vele taalkundigen in binnen- en buitenland die mij als leermeester of collega (of beide) de ogen verder geopend hebben, mijn promotores Toon Hagen en Pieter Muysken, co-promotor Roeland van Hout, mijn vroegere en huidige collega's aan het Meertens Instituut en mijn collega's hier aan de Radboud Universiteit - inclusief de onvolprezen Stef Grondelaers en mijn kantoorgenoten Gertjan Schoenmakers en Iris Faber. Van mijn studenten en promovendi leer ik meer dan ze misschien beseffen.

Twee collega's met wie ik nauw bevriend was zijn helaas niet meer onder ons. Ik heb het over Wus van Lessen Klocke, mentor en vriend, en Johan Taeldeman, kameeraad, co-auteur en collega-redacteur van een handboek van meer dan 950 bladzijden.

Ik dank allen die mij het vertrouwen hebben geschonken dat geleid heeft tot mijn benoeming: het College van Bestuur, het bestuur van de Letterenfaculteit, decaan Margot van Mulken, alsmede bestuur en medewerkers van het Departement Taal en Communicatie. Dank ook aan Antal van den Bosch voor het voorzetje.

Tenslotte, maar eigenlijk in de eerste plaats, dank ik mijn vrouw Aniek (meer dan steun en toeverlaat en niet alleen vandaag Oppervalentijn) en kinderen Nynke (12 jaar oud, houdt van turnen en trompet spelen) en Lennard (al bijna 10, is goed in judo en viool spelen). Enkele jaren geleden stelde Lennard mij de vraag 'Wat is eigenlijk taal?' en Nynke peinsde 'Eigenlijk spreken alle mensen Nederlands'. Ook thuis blijf ik leren.

Volgens één van de verhalen gaat Valentijnsdag terug op de zogenaamde Lupercalia, een vruchtbaarheidsfeest ter ere van de Romeinse god Lupercus. Het feest was erg geliefd, ook onder de vroege christenen. Valentijn of Valentinus was ook de naam van maar liefst drie of vier martelaren uit de derde of vierde eeuw na Christus. Minstens één van hen is onthoofd, misschien op een veertiende februari. Kies uw favoriete verhaal en beslis zelf wat u er eventueel mee gaat doen; onthoofden alstublieft hoogstens in figuurlijke zin.

Behalve Aniek heb ik al twee andere Valentijntjes genoemd aan wie ik dit alles opdraag. Maar er zijn er meer, namelijk Sophie, Sanne, Hazel, Maja, Isaac en Nila. Plus uiteraard hun ouders en verdere verwanten. En al mijn vrienden en vriendinnen - dus u allemaal.

Ik heb gezegd.

BIBLIOGRAFIE

- Aalberse, Suzanne, Ad Backus & Pieter Muysken eds. (2019), *Heritage Languages. A language contact approach*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins
- Adviescommissie 'Standaardtaal en talige diversiteit in het onderwijs' (2020), *Standaardtaal en talige diversiteit in het onderwijs. Advies over de omgang met taalvariatie, meertaligheid en het Standaardnederlands in het onderwijs in Nederland en Vlaanderen*. Den Haag: Taalunie
- Bennis, Hans (1986), *Gaps and dummies*. Dordrecht: Foris
- Bennis, Hans (2019), GLOW: de eerste jaren. Een persoonlijke geschiedenis. In: J. Berns & E. Tribushinina eds, *Linguistics in the Netherlands 2019*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2-7
- Berends, Wim (2016), *Vernieuwde visies op het Surinaamse-Nederlands en Taalbeleid in het secundair onderwijs*. MA-scriptie Anton de Kom Universiteit, Paramaribo
- Bernaerts, Lars, Iris van Erve, Jan Konst, Henriette Louwerse, Jelca Novakovic, Els Stronks & Johan Vanparys (2019), Stop met dat ge-calimero, Nederlands is geen kleine taal. NRC, 26 maart 2019
- Besten, Hans den (1999), Speculations on [X]-elision and intersonorantic [v] in Afrikaans. In: R. Botha (red.), *Language genesis = SPIL* 32, 45-66
- Beugelsdijk, Sjoerd, Joep de Hart, Pepijn van Houwelingen & Maroesjka Versantvoort (2019). *Denkend aan Nederland. Een bundeling van analyses, thematische verkenningen en essays*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Rapport
- Bod, Rens (2010), *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora*. Amsterdam: Bert Bakker
- Bransen, Jan (2020), *Gevormd of Vervormd? Een pleidooi voor ander onderwijs*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Bree, Cor van & Jan de Vries (1997), Netherlands. In: H. Goebel, P. Nelde, Z. Starý (red.), *Contact linguistics. An international handbook of contemporary research*. Deel 2. Berlin etc: De Gruyter, 1143-1152.
- Bülow, Lars, Philip Vergeiner, Hannes Scheutz, Dominik Wallner & Stephan Elspass (2019), Wie regelhaft ist Lautwandel? Grundsätzliche Überlegungen anhand einer Fallstudie zu mhd. *ô* in den bairischen Dialekten Österreichs und Südtirols. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 86, 1, 5-50
- Carlin, Eithne & Jacques Arends eds. (2002), *Atlas of the languages of Suriname*. Leiden: KITLV Press
- Charry, Eddy, Geert Koefoed & Pieter Muysken red. (1983), *De talen van Suriname*. Muiderberg: Couthino
- Doreleijers, Kristel & Nicoline van der Sijs, Brenda Assendelft & Etske Ooijselaar (2019), *Onderzoeksrapport Vertrokken Nederlands. Pilotonderzoek naar de Nederlandse taal en cultuur in den vreemde*. Den Haag / Amsterdam: Taalunie / Meertens Instituut. Elektronisch: <https://taalunie.org/publicaties/92/onderzoeksrapport-vertrokken-nederlands>
- Dorian, Nancy (1981), *Language death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- DynaSand - <https://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/keywords.php>. Geraadpleegd 7 februari 2020
- Donselaar, Jan van (2005), Het Surinaams-Nederlands in Suriname. In: N. van der Sijs (red.), *Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten van het Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgevers. 111-130.
- Eckert, Penelope (2019), The limits of meaning: social indexicality, variation, and the cline of interiority. *Language* 95, 4, 751-776
- Engelen, Ewald (2019), *Het is klasse, suffie, niet identiteit!* Amsterdam: Leesmagazijn
- Fishman, Joshua (1965), Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 2, 7-88.

- Fredericks, Niklaas (2013), *A Study of Dialectal and Inter-linguistic Variations of Khoekhoegowab: Towards the Determination of the Standard Orthography*. PhD-thesis University of the Western Cape <http://etd.uwc.ac.za/xmlui/handle/11394/3806> > Fredericks_PHD_2013.pdf
- Fukuyama, Francis (2018), *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus & Giroux
- Ginneken, Jacques van (1913), *Handboek der Nederlandsche taal* (2 dln.). Nijmegen, Malmberg
- Goldsmith, John & Bernard Laks (2019), *Battle in the mind fields*. Chicago & London: Chicago University Press
- Graaff, Bart de (2019), 'Die 'K-woord' wat so seermaak'. *Zuid-Afrika Spectrum*, 96, 2., 56-58
- Grondelaers, Stefan, Dirk Speelman, An Carbonez (2001), Regionale variatie in de postverbale distributie van presentatief er. *Neerlandistiek* 14 juni 2001, 1-41
- Groot, Ger (2019), boekbespreking van Edmund Husserl (1936), *De crisis van de Europese wetenschappen en de transcendentale fenomenologie* – vertaalde editie 2019. *NRC*, 5 juli 2019
- Groot, Annette de (2017), Nederlands moet: over meertaligheid en de verengelsing van het universitaire onderwijs. Afscheidsrede UvA, 27 september 2017. <https://www.uva.nl/content/evenementen/lezingen/2017/09/nederlands-moet-over-meertaligheid-en-de-verengelsing-van-het-universitaire-onderwijs.html?1585308980885>
- Grunberg, Arnon (2018), Column 'Israel'. *VPRO Gids*, 11-17 augustus 2018
- Hagen, Antoon (1990), Groepsportret van het Nederlands. *Onze Taal*. Jaargang 59, 32-39. Elektronisch: https://www.dbnl.org/tekst/_taa014199001_01/_taa014199001_01_0024.php
- Hagman, Roy (1977), *Nama Hottentot Grammar*. Bloomington, IN: Indiana University
- Heijne, Bas (2019), Mens blijven in een bètawereld. *NRC*, 21 september 2019
- Hickey, Raymond (2013), Language contact: reconsideration and reassessment. In R. Hickey (ed.), *The Handbook of Language Contact*. Malden MA/Oxford: Wiley-Blackwell, 1-28
- Hinskens, Frans (2004), *Nieuwe regenboogkleuren. Jonge typen niet-standaardtaal en hun taalkundig belang*. Serie Oraties gehouden aan de VU Amsterdam. Amsterdam: VU University Press. 2004. Elektronisch: <https://pure.knaw.nl/portal/files/460748/rede.pdf>
- Hinskens, Frans (2011), Emerging Moroccan and Turkish varieties of Dutch: ethnolects or ethnic styles?. In: F. Kern & M. Selting eds. *Ethnic Styles of Speaking in European Metropolitan Areas*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 103-131.
- Hinskens, Frans (2014), The Lenition and Deletion of Medial Voiced Obstruents in Afrikaans: Some Internal, External, and Extralinguistic Factors. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 26, 3, 248-271 Elektronisch: <https://doi.org/10.1017/S1470542714000087>
- Hinskens, Frans (2015), *Wijdvertakte wortels: Over etnolectisch Nederlands*. Amsterdam University Press. Elektronisch: <http://www.oapen.org/search?identifier=636090;keyword=Hinskens>
- Hinskens, Frans (2018), Mislukte poging tot uniformering Standaardnederlands. In: L. Heerma van Voss et al. eds, *Wereldgeschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Ambo|Anthos. 2018, 683-688.
- Hinskens, Frans (2020), The expanding universe of the study of sound change. In: B. Joseph, R. Janda & B. Vance eds, *Handbook of Historical Linguistics* Vol. 2. Hoboken/Oxford: Wiley-Blackwell, 7-46
- Hinskens, Frans & Gregory Guy, eds (2016), *Coherence, covariation and bricolage: Various approaches to the systematicity of language variation*. Themanummer *Lingua*, 172-173, pp. 1-146.

- Hinskens, Frans & Johan Tældeman, eds (2013), *Language and Space: Dutch*. Berlin / Boston: De Gruyter
- Hulst, Harry van der (1984), *Syllable structure and stress in Dutch*. Dordrecht: Foris
- Kleine, Christa de (2013), Dutch in Suriname. In: F. Hinskens & J. Tældeman eds., 841–858.
- Köbben, André (2012), *Bedrog in de Wetenschap*, Voordracht tijdens de bijeenkomst van de Afdeling Letterkunde der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen op 9 januari 2012.
- Labov, William (1972), *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Lahiri, Aditi & Elan Dresher (1999), Open Syllable Lengthening in West Germanic. *Language*, 678–719
- Lenneep, Jacob van (1865), *De vermakelijke Spraakkunst*. Met een nawoord door J. Noordegraaf. 5^e druk 1985. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar
- Le Page, Robert & Andrée Tabouret-Keller (1985), *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lievers, Menno (2018), De samenleving kan zonder de geesteswetenschappen. NRC, 12 december 2018
- Meel, Linda van (2016), *The roots of ethnolects. A sociophonological study in Amsterdam and Nijmegen*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen
- Mehr, Samuel, Manvir Singh, Dean Knox, Daniel Ketter, Daniel Pickens-Jones, S. Atwood, Christopher Lucas, Nori Jacoby, Alena Egner, Erin Hopkins, Rhea Howard, Joshua Hartshorne, Mariela Jennings, Jan Simson, Constance Bainbridge, Steven Pinker, Timothy O'Donnell, Max Krasnow, Luke Glowacki (2019), Universality and diversity in human song. *Science* 366, 6468, DOI: 10.1126/science.aaxo868
- Merkelbach, Harald (2019), Verbod op Engels? Alleen in de Randstad please. NRC, 3 mei 2019
- Muysken, Pieter (2019), Description, linguistics, 1.0. Theory, linguistics, 3.0? In: J. Berns & E. Tribushinina eds, *Linguistics in the Netherlands 2019*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 37–42
- Poplack, Shana, Lauren Zentz & Nathalie Dion (2012), Phrase-final prepositions in Quebec French: An empirical study of contact, code-switching and resistance to convergence. *Bilingualism: Language and Cognition* 15, 2., 203–225.
- Postma, Gertjan, (2011), Language Contact and Linguistic Complexity - The Rise of the Reflexive Pronoun *zich* in a 15th Century Netherlands' Border Dialect. In: D. Jonas, J. Whitman & Andrew Garrett eds, *Grammatical Change - Origins, Nature, Outcomes*. Oxford: OUP, 139–159.
- Rossem, Cefas van (2017), *The Virgin Islands Dutch Creole Textual Heritage: Philological Perspectives on Authenticity and Audience Design*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen
- Rys, Kathy, Marten van der Meulen, Frans Hinskens, Fieke Van der Gucht, Johan De Caluwe, Wilbert Heeringa en Maarten van der Peet (2017), *Onderzoeksrapport Staat van het Nederlands. Over de taalkeuzes van Nederlanders en Vlamingen in het dagelijks leven*. Den Haag / Amsterdam: Taalunie / Meertens Instituut. <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/onderzoek/2017-05-15-14-09-07>. Elektronisch: http://staatvanhetnederlands.nl/cms/?_id=113
- Rys, Kathy, Usha Balesar, Johan De Caluwe, Wilbert Heeringa, Frans Hinskens, Sita Doerga Misier, Maarten van der Peet & Margareth Rozenblad (2019), *Onderzoeksrapport Staat van het Nederlands 2. Over de taalkeuzes van Surinamers in het dagelijks leven en meer over die van Nederlanders en Vlamingen*. Den Haag / Amsterdam: Taalunie / Meertens Instituut. Elektronisch: <http://staatvanhetnederlands.nl/cms/wp-content/uploads/2019/09/Onderzoeksrapport-StaatNed-2019-DEF.pdf>

- Schulte, Marion (2019), The semantic development of borrowed derivational morphology. Change and stability in French-English language contact. *Diachronica* 36, 1, 66-99
- Sluijs, Robbert van (2017), *Variation and change in Virgin Islands Dutch Creole. Tense, modality and aspect*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen
- Stell, Gerald (2018), Sociolinguistic Indexicalities in Ethnic Diversity Perceptions of Ethnicity and Language in Suriname. *New West Indian Guide* 92, 35-61
- Stigchel, Stefan van der (2019), Er is hoop voor de overmoedig geworden psychologie. *NRC*, 9 juli 2019
- Swaab, Dick (2010), *Wij zijn ons brein. Van Baarmoeder tot Alzheimer*. Amsterdam: Contact
- Swaan, Abram de (2002), *Woorden van de wereld; het wereldtalenstelsel*. Amsterdam: Prometheus
- Thomason, Sarah & Terrence Kaufman (1988), *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, University of California Press
- Velde, Hans van de, Pieter Duijff, Siebren Dyk Wilbert Heeringa en Eric Hoekstra (2019), *Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân. Rapport voor de Nederlandse Taalunie*. Ljouwert: Fryske Akademy 2019
- Vries, Marijke de (2018), Vlaanderen huiverig voor verengelsing. *Onze Taal*, september 2018, 18-20
- Wieringa, Tommy (2019), Column 'Vergeten koninkrijk'. *NRC*, 2 maart 2019
- Withuis, Jolande (2019), Alleen al aan zijn woorden herken je de vijand. *NRC*, 7 september 2019

NOTEN

- 1 De volgende alinea's zijn gebaseerd op Hinskens 2004: secties 2.1 en 2.2.
- 2 Zie bijv. Van Lennep 1865:57-61.
- 3 Ook in het Engels, getuige afleidingen als leafage en storage. Over het eveneens aan het Frans ontleende Engelse -ery, als in bijvoorbeeld banditry, chemistry en poetry, zie Schulte 2019.
- 4 Zoals het Negerhollands, oftewel Virgin Islands Dutch Creole, onderzocht door onder anderen Van Rossem (2017) en Van Sluijs (2017).
- 5 Vergelijk Hickey's (2013:4-5) inzicht dat taalcontact en dialectcontact alleen gradueel van elkaar verschillen, niet in wezen.
- 6 Bron: DynaSand, data en kaarten voor zwak reflexief pronomen als object van transitief werkwoord resp. zwak reflexief pronomen als object van inherent reflexief werkwoord. Url: <https://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/keywords.php>, geraadpleegd op 7 februari 2020
- 7 Een recente studie over de verbreiding van klankverandering door een dialectlandschap is Bülow et al. 2019.
- 8 Poplack et al (2012) plaatsen op basis van onderzoek van verschillende soorten gegevens vraagtekens bij deze verklaring.
- 9 Van Ginneken (1913) verwees naar deze creooltaal als Negerengels.
- 10 Functioneren, variëren en veranderen eventueel ook in onderlinge samenhang; zie Hinskens & Guy eds. 2016.
- 11 Voor het Nederlands onderzocht door onder anderen Van der Hulst 1984.
- 12 De voornaamste medewerkers zijn Johan de Caluwe (Gent), Sita Doerga Misier (Paramaribo), Frans Hinskens, Wilbert Heeringa, Maarten van der Peet, Kathy Rys (allen Amsterdam), Kevin de Koninck (Den Haag) en voorheen ook Marten van der Meulen (indertijd Amsterdam) en Fieke Van der Gucht (Gent).
- 13 Stratificatie voor geslacht, leeftijdsgroep, geboorteland en provincie op basis van populatiegegevens van de respectieve nationale statistiekbureaus. De data voor Friesland zijn tevens separaat geanalyseerd en er zijn ook cijfers voor Brussel. Op beide ga ik hier echter niet in.
- 14 Lahiri & Drescher (1999:681-82) sommen de 22 zelfstandige naamwoorden op waarvan de meervoudsvormen de gerekte klinker behouden hebben in het moderne Standardnederlands.
- 15 Meer over de evolutie van het Afrikaans hierna.
- 16 En aan het eind van een woord, dus in bijvoorbeeld zette(n), soms als een korte a.
- 17 Vergelijk de uitspraak van de k in een woord als zakdoek.
- 18 Taalportaal; https://taalportaal.org/taalportaal/topic/pid/topic_14618288387051390, geraadpleegd 16 januari 2020.
- 19 Vergelijk Van Bree & De Vries 1997; Van Donselaar 2005; De Kleine 2013.
- 20 Deze en andere verschijnselen met meer voorbeelden en toelichting in Hinskens 2015:68.
- 21 Bron: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/01/bevolking-groeit-naar-ruim-17-4-miljoen-inwoners>, geraadpleegd op 3 januari 2020.
- 22 83% van de 4.885 respondenten denkt dat er inderdaad een Nederlandse identiteit bestaat. Met de zich aftekenende klimaatverandering valt te vrezen dat de Elfstedentocht (die thans de 5e plaats inneemt) in toekomstige peilingen zal zakken.

- 23 De tweede bestreek voor Nederland en Vlaanderen een deel van het brede scala aan taalgebruiksdomeinen
dat in de eerste survey bevraagd was.
- 24 Aangehaald in De Vries' bijdrage aan het septembernummer van Onze Taal jaargang 2018.
- 25 Het verslag is als appendix toegevoegd aan Adviescommissie 2020.
- 26 <http://bruxelles.blogs.liberation.fr/2010/09/14/la-colere-anglophone-de-viviane-reding/>
- 27 Nationale Wetenschapsagenda, NWA; op Europees niveau deels vergelijkbaar met het framework programme
'Horizon 2020'.
- 28 Een centraal uitgangspunt is dat het taalsysteem de variatieruimte begrenst en de richting van processen van
taalverandering bepaalt, ook als die voortkomen uit taalcontact.

